

200. výročí narození významného českého myslitele, matematika, logika a filozofa Bernarda Bolzana je vzpomínáno celou naší vědeckou, filozofickou veřejností. Při zdůrazňování Bolzanova přínosu k rozvoji moderního matematického myšlení, logiky a zejména metodologie vědy a ocenění významu jeho filozofických myšlenek je poněkud zastíněna společenskovední problematika, která je organickou součástí jeho díla.

Bolzanovo společenskovední myšlení se formuje v době, kdy se v převážné většině evropských zemí šíří myšlenky a ideje francouzské buržoazní revoluce. S nimi se šíří i názory myslitelů, jejichž dílo bylo „ideovou přípravou“ této revoluce. V Rakousku ještě doznívá na jedné straně josefinské osvícenství⁽¹⁾ (hlavně mezi inteligencí), ale proti němu se zejména od počátku devatenáctého století formuje silná reakce, která je plně podporována Františkem I., nástupcem Leopolda II. na rakouském trůně. Na druhé straně jsou však léta 1800—1820 rovněž léty, kdy se ideově formují počátky našeho národního obrození. Bolzano sympatizuje s národními a demokratickými prvky, které rozvoj obrozeneckého myšlení provázejí. Udržuje osobní styky s řadou významných představitelů tohoto hnutí.⁽²⁾ Avšak tematické zaměření profilující části Bolzanova díla a jeho filozofická fundace ukazují, že by bylo značným zjednodušením charakterizovat Bolzana jako jednoho z „obrozenců“.

Jestliže ve svých filozofických, logických a zejména metodologických názorech byl B. Bolzano silně ovlivněn racionalistickou filozofií Leibnizovou, pak se jeho společenské a sociální názory utvářely nejen pod vlivem Rousseaua (zejména pokud jde o otázky rovnosti) a Boyla, nýbrž také pod vlivem studia v té době nejpokrokovějších ústav buržoazních států.

Otázka stanovení literárních pramenů, které ovlivnily formování Bolzanových společenských a sociálních názorů, je značně složitá. Bolzano sám se ve své autobiografii [Bolzano 1981 (c)] o této otázce téměř vůbec nezmiňuje. Stejně tak velmi málo informací v tomto směru poskytuje i jeho dosud zveřejněná korespondence. Kromě již zmíněných autorů zná Bolzano práce Reinholdovy i Herderovy, ty však nezanechávají na jeho filozofické ani obecně společenskovední orientaci výraznější stopy. Značně mu imponuje dílo Lessingovo, kterým je nepochybně — zejména v prvních dvou desetiletích nového století — silně ovlivněn. Avšak ani to není určující pro orientaci jeho společenských a sociálních názorů.

Větší význam má v tomto směru jeho dlouholetá polemika s německou „kritickou“ filozofií, zejména s I. Kantem. Sám k tomu říká: „Mezi různými filozofickými systémy, které se objevily v novější době, patří kritická filozofie,

(1) K rozboru situace v tehdejším Rakousku viz práce K. Berky [1981].

(2) K této problematice viz například doslov J. Loužila k práci B. Bolzana: *Knižka o nejlepším státě* [Bolzano 1981 (a)] nebo již uváděná práce K. Berky [1981].

jejímž původcem je Immanuel Kant, k těm, které si nejvíce zaslouží naši pozornost, a to již kvůli: „... Protože tento kritický systém až příliš často odporuje názorům, které přednáším...“ [Bolzano 1981 (d): 132—138]. To vše však ovlivnilo spíše „způsob“ Bolzanových úvah o společnosti než jejich tematické zaměření.

Úkolem této stati není systematický výklad Bolzanových společenských názorů ani analýza gnozeologických kořenů jeho společenského myšlení. Pokusíme se pouze o postižení „charakteru“ této — i podle Bolzanova názoru — velmi závažné součásti jeho díla.

Bolzanův zájem o společenskou a sociální problematiku se utvářel již v období raného dětství pod vlivem rodinného prostředí. Konkrétnějších forem pak nabýval v době jeho filozofických studií v letech 1796—1799 [Bolzano 1981 (c): 10—14]. V této době se rovněž začal rozvíjet Bolzanův zájem o matematiku. Na matematice jej však zaujaly „vlastně jen čistě spekulativní části, neboli... jen to, co je současně filozofií“ [Bolzano 1981 (c): 29]. Způsob matematického uvažování, tak jak se s ním seznámil zejména v Kästnerově učebnici [Kästner 1758—1769], ovlivnil významně celé jeho dílo. Způsob usuzování a důsledně logická výstavba matematických úvah, stejně jako hloubka argumentace, včetně zdůvodňování zdánlivě „samozřejmých“ pravd, jsou charakteristické pro celé Bolzanovo dílo a v jistém smyslu (pokud to povaha předmětu dovoluje) se promítají i do jeho společenských úvah.

Velký význam pro formování Bolzanových společenských a sociálních názorů měla jeho pedagogická činnost.⁽³⁾ V univerzitních přednáškách a exhortách promlouval k vysokoškolské mládeži, mezi níž „koloval dosud *Systém přírody* (Helvétius), spisy Voltaireovy a jiných volnomyšlenkářů“ [Bolzano 1981 (c): 44]. Sám Bolzano byl však ovlivněn těmiž společenskými poměry jako jeho posluchači. Znal základní díla francouzských mechanických materialistů i práce Voltaireovy a ve svých vystoupeních na ně většinou kriticky reagoval.

Zde se však již promítá i základní motiv ovlivňující (subjektivně) formování Bolzanových společenských názorů. Sám jej charakterizuje jako snahu „co nejvíce přispět k obecnému blahu lidstva“. Vysoce morální aspekt, hluboké morální citění určovaly Bolzanovu praktickou pedagogickou činnost a plně se promítaly do jeho názoru na společnost. Koncentrované je to vyjádřeno ve formulaci „nejvyššího mravního zákona“: „Ze všech možných způsobů jednání volit vždy takové, které při zvážení všech důsledků nejvíc přispěje k blahu celku, lhostejno, v kterých jeho částech!“ [Bolzano 1981 (a): 139].

Přínos k obecnému blahu je tedy v Bolzanově pojetí základním kritériem pro hodnocení lidského jednání. Tento motiv prolíná celou jeho tvorbou. Prostupuje *Řeči vzdělávací akademické mládeži* [1882—87] i spis z roku 1831 *Knižka o nejlepším státě*, stejně jako řadu dalších prací věnovaných sociální a společenské problematice.

Princip prospěšnosti celku a rozvoj obecného blaha se stává Bolzanovi i nejvyšším principem při posuzování vědecké činnosti. V základním díle — *Vědoslavi* — se setkáváme s touto tezí: „Při rozkladu celkové oblasti vědy v jednotlivé vědy a při výkladu těchto věd ve vlastních učebnicích je třeba postupovat tak, jak to vyžadují zákony mravnosti, a tudíž tak, aby z toho vzešla největší možná suma dobra (co možná největší povznesení obecného blaha).“ [1981 (b): 17]

Samo určení předmětu vědy (předmětu vědeckého poznání) je u Bolzana ovlivněno Leibnizovským idealistickým racionalismem. Předmětem vědy ne-

(3) K tomu viz blíže J. Loužil [1978].

jsou reálně existující jevy a procesy,(4) nýbrž postižení určitých (objektivně existujících) „pravd o sobě“, či „pouhých pravd“. (5) Ovšem samo postižení těchto „pravd o sobě“ je opět stimulováno především morálně. To se projevuje i v „definici“ filozofie ve stati *Co je to filozofie?*: „Filozofie je věda o objektivní souvislosti všech těch pravd, k jejichž posledním důvodům se snažíme podle možnosti proniknout, abychom se stali moudřejšími a lepšími.“ (6) Tato myšlenka je vyjádřením Bolzanovy koncepce jednoty vědy a morálky, která plně odpovídá osvícenské tradici (je také akceptována naším národním obrozením) a prostupuje celé jeho dílo.

Při charakteristice Bolzanova pojetí vědy je tedy třeba zdůraznit, že motivy k vědeckopoznávací činnosti jsou především morálního charakteru („nejvyšší zákon mravní“), předmětem vědy pak je postižení „pravd o sobě“ a pro metodu vědy je charakteristický racionalistický logicismus, vyznačující se široce rozvinutou a logicky utříděnou argumentací odmítající (a nechápající) smysl a význam v té době se formující dialektiky pro rozvoj vědeckého poznání. (7)

Touto koncepcí jsou poznamenány (i když pochopitelně ne v absolutním slova smyslu) i Bolzanovy sociální a společenskovední názory. Chceme-li postihnout charakter společenskovedního poznání a postavení této problematiky v Bolzanově díle, pak první otázkou, jíž je třeba věnovat poněkud více pozornosti, je otázka pojetí samotného předmětu „společenské vědy“ či „sociálněvědního poznání“ v jeho díle. Bolzano sám se o této problematice speciálně nezmiňuje. Určitým vodítkem k hypotetické rekonstrukci jeho názorů může být (s určitým omezením) jeho vymezení „extenze“ filozofie, s níž se setkáváme v již vzpomínané stati *Co je to filozofie?* (8) Bolzano zde uvádí těchto pět „věd“: logiku, metafyziku, etiku, právní vědu a státovědu [1981 (d): 58], jimiž se podle jeho názoru „obsah“ filozofie vyčerpá. Z toho bezesporu etiku, právní vědu a státovědu je možno považovat za vědy společenské. Zvážíme-li, co o vymezení předmětu filozofie říká v závěru téže stati, pak i úkolem těchto věd je postižení „objektivní souvislosti všech těch pravd“, jež se vztahují k oblastem morálky, práva a státu.

Dalo by se tedy očekávat, že stejně důslednou a široce koncipovanou argumentaci, s jakou se setkáváme například v jeho *Vědosloví* či matematických spisech, rozvine i v dílech věnovaných těmto vědám. Avšak jak hloubka analýz, tak i způsob argumentace, stejně jako míra objektivně dosaženého poznání v těchto vědních oblastech v převážné většině prací nedosahuje úrovně, která je běžná v jeho metodologických, matematických a logických spisech. Určitou výjimku tvoří jeho úvahy etické. „Mravouku“, kterou považuje za jednu z nejprospěšnějších věd, se snaží rozvíjet způsobem, jenž se nejvíce blíží argumentaci v dílech matematických a logických. I zde se však jedná spíše o určité fragmentární zachycení etických problémů, které byly aktuální spíše „prakticky“ než „teoreticky“.

Bolzano se nepokouší o systematické, teoreticky a metodologicky skloubené vybudování kterékoli společenské vědy. Jeho společenskovední a sociální názory

(4) K tomu viz například J. Černý: *Předmluva k filozofickým názorům B. Bolzana* [1981 (d): 27].

(5) Vymezení tohoto pojmu podává Bolzano ve *Vědosloví* I. § 25, 26 [1981: 61, 63].

(6) Podle původního záměru měla být tato úvaha přednesena a vydána v *Pojednáních královské české společnosti nauk*. Avšak tento záměr zůstal nerealizován.

(7) Hlubší analýza Bolzanova pojetí vědy je obsažena v předmluvě K. Berky k novému vydání Bolzanova *Vědosloví* [Bolzano 1981 (b)].

(8) Diskusi Bolzanova pojetí filozofie viz J. Černý: *Předmluva k filozofickým názorům Bernarda Bolzana* [1981: 7–43].

jsou obsaženy v exhortách, v řadě příležitostných studií a v *Knížce o nejlepším státě*.

V exhortách (jejichž význam není dosud v naší marxistické literatuře plně doceněn) reaguje Bolzano na problémy, jimiž žili a o nichž diskutovali jeho posluchači. Převažuje v nich v mnoha případech mravní entuziasmus autora nad šíří a rozvětveností racionální argumentace. I když v nich obsažené myšlenky nejsou zpravidla výsledkem speciálního vědeckého studia dané problematiky, jsou svým obsahem v našem prostředí pokrokové a mnohdy revoluční. Jejich dobový význam vynikne tím více, uvědomíme-li si, že prakticky po dobu 15 let (s výjimkou přerušení způsobeného nemocí) jimi působil na mladou (českou i německou) inteligenci. Taková tematika, jako například „Kdo nepracuje není hoden daru života!“, „Vše je vlastnictvím všech!“ či „O podstatné rovnosti všech lidí“ působila v Rakousku v první čtvrtině minulého století jednoznačně revolučně.

I když Bolzanovy společenskovední a sociální názory nepředstavují ucelený teoretický výklad (ve smyslu jeho „vědoslavi“) a jsou mnohdy motivovány především „mimovědeckými okolnostmi, sehrály ve své době významnou a pokrokovou úlohu. Snad nejvýstižněji tuto skutečnost ocenily Havlíčkovy *Národní noviny* konstatováním, „že svobodné pohybování ducha v naší vlasti je namnoze plod semene, které on rozsíval“.

V gnozeologické rovině mají Bolzanovy názory na společnost, její uspořádání a vývoj určité společné jmenovatele. V první řadě je to nepochopení významu dialektického myšlení — tak, jak se konstituovalo v německé klasické filozofii — pro poznávání společenské problematiky [Černý 1981; Loužil 1978]. I když Bolzano zastával názor, že společnost se neustále vyvíjí, hledal zdroje tohoto vývoje, stejně jako kritéria jeho hodnocení, vždy v oblasti morální.

Dalším limitujícím momentem (v gnozeologické rovině) Bolzanových názorů na společenskou problematiku byla skutečnost, že nebyl (ani zprostředkovaně) obeznámen s politickou ekonomikou konce osmnáctého a počátku devatenáctého století. Je možno tak usuzovat proto, že se nikde v jeho díle nesetkáváme ani s pozitivní, ani s negativní reakcí na myšlenky či pracovní metody tehdejší ekonomie.

Tyto dvě skutečnosti jsou zřejmě příčinou, proč Bolzano není s to pochopit význam práce a praxe pro rozvoj společnosti, a to ani ve zmysticizované podobě, jak je chápala například německá klasická filozofie. Proto také úlohu hybných sil společenského vývoje v jeho koncepci hrají „morální principy“.

Současně jsou jeho názory na společnost a zejména její státoprávní uspořádání ovlivněny — ať již v kladném či záporném smyslu — především francouzskými předrevolučními mysliteli. To se projevuje na mnoha místech v exhortách, stejně jako v *Knížce o nejlepším státě*.

Bolzano reflektuje společenskou realitu své doby ve fenomenální rovině. Nesnaží se (jak jsme viděli, není k tomu ani objektivně gnozeologicky a metodologicky vyzbrojen) na základě analýzy těchto jevů dospět k poznání toho, co se za nimi skrývá. Nachází sice „příčiny“ těchto společenských jevů, které ve svých pracích kritizuje a odsuzuje, ale tyto příčiny postihuje jen v jevové rovině. Tak například v řeči *O podstatné rovnosti všech lidí* odsuzuje státníky, „kteří se dopustili chladnokrevné zrady na lidstvu“, ale jejich jednání vysvětluje tím, že nebyli dostatečně vzděláni v „nauce o podstatné rovnosti všech lidí, o jejich stejné opodstatněném a nezcižitelném nároku na pozemskou blaženost“ [Bolzano 1981 (a): 163]. Dokonce i tam, kde odhaluje víceméně „pravou“ příčinu společenské nespravedlnosti (například soukromé vlastnictví), jde spíše o „správné tušení“ než o výsledek vědecké analýzy.

Bolzanovy společenské a sociální názory se pochopitelně vyvíjely. Jestliže v roce 1805 v „různých filozofických a teologických poznámkách“ se můžeme setkat s myšlenkou, že „nikdy nebude možno odstranit všechny neřesti, protože vyrůstají z přirozené lidské slabosti, a proto se mezi lidmi vyskytují, právě tak jako se například mezi mnoha květy vyskytne jeden nedokonalý“, pak již v „řečech vzdělávacích“ (rok 1818) dochází k názoru, že „kořeny neřesti netkví v lidské přirozenosti, ale ve společenském zřízení“.

Přes vcelku pokrokový vývoj svých společenských a sociálních názorů Bolzano nikdy nedospěl k pochopení významu lidu jako hybné síly dějin, a to ani v rovině „empirického názoru“. Přesto se u něj můžeme setkat s řadou myšlenek, v nichž se k lidu obrací. Zdůrazňuje například nutnost jeho jednoty, která mu „propůjčí nepřekonatelnou sílu v boji za svobodu a samostatnost proti nespravedlivým panovníkům“.

I když Bolzano připouští, že při odstraňování sociální nerovnosti a nespravedlnosti je nezbytné užití násilí většiny vůči menšině, zcela jednoznačně odmítá sociální revoluci, a to jak ve smyslu retrospektivním (jak je patrné na jeho vztahu k francouzské revoluci), tak ve smyslu aktuálním (jak je patrné z jeho postojů k revolučnímu dění v roce 1848 v našich zemích). Toto stanovisko je nepochybně podmíněno jeho nepochopením skutečných hybných sil dějinného vývoje na jedné straně a na druhé straně přeceněním významu morálky a osvěty pro změnu společnosti. Proto není divu, že Bolzano nechápe ani sociálně ekonomickou podstatu rodící se buržoazní společnosti, v níž žije, a tím méně pak existenci a poslání dělnické třídy. (A to dokonce ani v době, kdy se seznámil s názory Weitlingovými.)

Klíčem k hodnocení společenských jevů je mu již výše zmíněný „nejvyšší mravní zákon“. Podle něj je dobré to, co přispívá k rozmnožení obecného blaha, a špatné to, co mu odporuje. I když svůj „nejvyšší mravní zákon“ formuluje víceméně abstraktně, je průvodním znakem jeho společenských a sociálně politických názorů silná kritičnost vůči sociální nespravedlnosti i morální odsouzení nejen feudální, ale i rodící se kapitalistické formy vykořisťování a útlaku. Velmi ostré kritické poznámky na adresu tehdejší společnosti můžeme nalézt jak v jeho exhortách, tak zejména v jeho *Knížce o nejlepším státě*. Tato práce představuje vůbec první sociální utopii vzniklou v českých zemích (i když zejména ve starší bolzanovské literatuře se vyskytlo značné množství úvah o vlivu „cizích vzorů“, zejména Cabeta, na její obsah).⁽⁹⁾ Bolzano v ní podává obraz společnosti, která podle jeho názoru dokáže zajistit nejvyšší možnou míru „obecného blaha“. Svými kořeny, zejména pokud jde o státoprávní uspořádání a pojetí sociální problematiky, tkví tato práce v utopickém myšlení konce osmnáctého století. Výrazně se v ní rovněž projevuje Bolzanova obecně etická motivace a jeho abstraktní humanismus. Proto v ní také není (stejně jako v ostatních jeho pracích věnovaných společenské problematice) obsažen ani náznak způsobu, jímž je možno tohoto optimálního společenského a státního uspořádání dosáhnout.

V této Bolzanově práci se můžeme setkat s řadou myšlenek, které se vyskytují v exhortách. (Je to dáno tím, že první verze vznikla na počátku dvacátých let, tedy v bezprostřední návaznosti na ně.) Zde však byly transponovány v poněkud jiném kontextu. Víceméně definitivní podobu dostala tato práce na počátku třicátých let (1831), avšak i v pozdější době na ní Bolzano pracoval. Od původního úmyslu vydat tuto práci jej však odradila hrozba revolučního

(9) Touto otázkou, právě tak jako začleněním tohoto Bolzanova díla do celkového kontextu utopické literatury, se zabývá J. Loužil v doslovu ke *Knížce o nejlepším státě* [Bolzano 1981 (a)].

hnutí v roce 1848. I v tomto rozhodnutí se projevil v určité míře Bolzanův vztah ke společenské problematice.

Bolzanova idea nejlepšího státu, jak ostatně vyplývá již z toho co jsme uvedli výše, postrádá sebemenší náznaky řešení nejdůležitější sféry reprodukce života společnosti — výrobní sféry. V tomto smyslu lze mluvit o jistém „zaostávání“ za pracemi utopistů z počátku devatenáctého století. V kapitole věnované výrobě a průmyslu se setkáváme pouze s několika víceméně povrchními myšlenkami o vzájemné spolupráci. Větší pozornost věnuje Bolzano otázkám rozdělování a spotřeby. Zde se v mnohém blíží k idejím spotřebního komunismu.

V Bolzanových společenských a sociálních názorech jako celku sehrává podstatnou úlohu idea vzájemné rovnosti lidí. Považuje ji za jednu z nejpodstatnějších a nejdůležitějších idejí v dějinách lidstva. V jistém smyslu je mu důsledkem (a současně také předpokladem) realizace nejvyššího mravního zákona. Jí podřizuje ve společenském vývoji všechno ostatní. Již v roce 1809 v jedné ze svých exhort říká posluchačům: „raději pochybujte o kterékoli jiné pravdě, o božském původu naší svaté víry či o nesmrtelnosti duše, ano raději pochybujte — co pravím! — o existenci Boha na nebesích, než abyste jen na okamžik zapochybovali o podstatné rovnosti všech lidí a o navěky nezměnitelné povinnosti, která z toho vyplývá: „Milovat každého jako sebe sama“ [Bolzano 1981 (a): 166]. Revoluční obsah a smysl takových úvah je bezesporný.

Bolzano nechápe podstatnou rovnost lidí pouze jako „rovnost lidí před zákonem“, tak jak ji zaručovali nejpokrokovější buržoazní ústavy té doby. Nejhlubší smysl této rovnosti spočívá podle něj v rovině sociální.

Bolzano však nechápe strukturu a tím méně zákonitost vývoje společnosti, v níž žije. Proto i problém sociální rovnosti pojímá víceméně eticky. Vidí, že řada z pozic „nejvyššího mravního zákona“ odsouzeníhodných jevů v tehdejší společnosti je způsobena vládnoucími vlastnickými poměry. Proto také ve svých exhortách, v *Knížce o nejlepším státě* i pozdějších pracích o společenské problematice věnuje velkou pozornost otázce vlastnictví. Avšak ani zde se jeho úvahy neopírají o rozbor funkce určitého vlastnického vztahu na daném stupni vývoje společnosti. Výrazně se v nich projevuje spíše morální rozhořčení nad existující majetkovou nerovností. „Krajní majetková nerovnost a žárlivě strážené hranice mezi majetkem jednoho a druhého urážejí oko humanisty“. Velmi jasně se k problematice vlastnictví vyslovuje v jedné ze svých exhort: „Nazýváte-li právo užívat pozemské statky ku prospěchu celku právem vlastnickým, pak je v tomto smyslu každý předmět, který lze k něčemu použít, vlastnictvím celého lidstva“. I když v této formulaci jednoznačně zdůrazňuje princip celospolečenského vlastnictví (zde je opět patrný vliv Rousseaua), neodmítá zcela smysl existence soukromého vlastnictví.

V *Knížce o nejlepším státě*, v níž je otázkám vlastnictví věnována poměrně obsáhlá kapitola (o majetku) Bolzano píše: „Vždyť — jak známo — byly ústavy, které odpíraly jednotlivci jakékoliv vlastnictví. Šlo se tu však příliš daleko! Vždyť vzejde z toho mnoho dobrého, dá-li se občanům — třeba jen dospělým a zodpovědným za své konání — skutečné právo vlastnické, byť jen — na některé věci.“ [1981 (a): 58] Současně konkretizuje toto „právo na soukromé vlastnictví“ a zdůvodňuje jeho rozumnost. „Věc, která může být k užtku a k potřebě jen určitému jednotlivci, ostatním však nemůže být ani k tomu, ani k onomu, nechť se stane v účelně řízeném státě vlastnictvím jednotlivce“ [1981 (a): 59].

Připuštění existence soukromého vlastnictví (Bolzano však nerozlišuje mezi soukromým a osobním vlastnictvím: jak ukazuje výše uvedený citát, má na mysli spíše osobní, nikoli soukromé vlastnictví) v jistém smyslu omezuje i jeho

základní ideu, ideu podstatné rovnosti mezi lidmi, proto také připouští existenci „majetkové nerovnosti“ [1981 (a): 37]. Existence soukromého (osobního) vlastnictví majetku, který několikrát převyšuje potřebu vlastníka, je ve zřejmém rozporu s výše citovanou myšlenkou, podle níž Bolzano omezuje soukromé vlastnictví principem „prospěšné použitelnosti“. I v tom se projevuje Bolzanovo nepochopení podstaty a významu vlastnictví ve vývoji společnosti.

Dalším z rysů charakterizujících Bolzanovo pojetí společnosti je myšlenka „stálého pokroku lidského pokolení“. I v tom se liší od řady svých předchůdců a současníků. Pokrok je podle něj charakterizován jako „věčně trvající cesta vpřed, jež zanikne teprve s vymřením lidstva samotného“ [1951: 65]. I o myšlence společenského pokroku však platí to, co o všech ostatních Bolzanových společenských a sociálních názorech. Je gnozeologicky i třídně limitovaná a je lokalizovaná spíše do oblasti morálního rozvoje člověka či lidstva než do sféry sociální.

Za pokrok nepovažuje Bolzano cestu vpřed „kterýmkoliv směrem, nýbrž jen za třemi nejdůležitějšími věcmi: moudrostí, ctností, blažeností“ [1951: 63]. V pojetí těchto tří základních směrů pokroku se opět projevuje osvícenskoracionalistické spojení osvěty a morálky. Bolzano však nechápe základní tři směry pokroku izolovaně. „Moudrost“ je mu předpokladem ke zdokonalování „ctnosti“, a naopak „ctnost“ je nemyslitelná, není-li provázena láskou k moudrosti. Dokonalá jednota moudrosti a ctnosti, jejich rozvoj, je pak podle Bolzana základním nástrojem k překonávání utrpení a tím k dosažení „pravé blaženosti“.

Problematika pokroku, jak jsme viděli, je tedy Bolzanem lokalizována do sféry společenského vědomí, zejména pak morálky. Úzce souvisí (dokonce v jistém smyslu je důsledkem) s konkretizací jeho „nejvyššího zákona mravního“. Sféra morálky sehrává tak v Bolzanových společenskovědních a sociálních názorech úlohu integračního činitele. Je základním zdrojem procesu neustálého lidského i společenského zdokonalování. Je také prostředkem a základním kritériem hodnocení společenského pokroku.

Knižka o nejlepším státě není Bolzanovým posledním dílem věnovaným společenským a sociálním otázkám. Sociální problematikou se zabývá i později a téměř na konci svého života vydává práci nazvanou *O dobročinnosti, blahu trpícího lidstva*. V ní se opět projevuje eticko-humanistická determinace jeho názorů na společnost.

Přibližně v téže době píše i článek velmi konkrétního sociálního zaměření *Názory na odstranění bíd, kterážto nyní panuje mezi značnou částí obyvatel Prahy*. Líčí v něm bídu, která tehdy panovala zejména na pražských předměstích, a i když není s to (v důsledku gnozeologických a třídních omezení) identifikovat skutečné zdroje a příčiny této situace, vyjadřuje velmi kritické názory na adresu „mocných“ tehdejší společnosti.

Jak jsme viděli, Bolzano nepodává systematický výklad společenské a sociální problematiky, neklade ve svém díle rovněž teoretické a metodologické základy společenské vědy. Přesto však je jedním z prvních filozofických a teoretických myslitelů v našich zemích, který věnuje společenské a sociální problematice poměrně značnou pozornost.

I když nevytváří ve svém díle žádný projekt reálné změny společenských poměrů a sociálně kritický charakter jeho názorů je, jak jsme viděli, gnozeologicky i třídně omezen, nemění to nic na pozitivní úloze, kterou jeho myšlenky v tomto směru sehrály mezi tehdejší (českou i německou) inteligencí v Čechách.

- Berka, K.: *Bernard Bolzano*. Praha, Horizont 1981.
 Bolzano, B.: *Knižka o nejlepším státě*. Praha, Mladá fronta 1981 (a).
 Bolzano, B.: *O pokroku a dobročinnosti*. Praha, Vyšehrad 1951.
 Bolzano, B.: *Reči vzdělávací akademické mládeži I—IV*. Praha, 1882—87.
 Bolzano, B.: *Vědoslovi (výbor)*. Praha, Academia 1981 (b).
 Bolzano, B.: *Vlastní životopis*. Praha, Odeon 1981 (c).
 Bolzano, B.: *Výbor z filozofických spisů*. Praha, Svoboda 1981 (d).
 Černý, J.: *Předmluva k filozofickým názorům B. Bolzana*. In: B. Bolzano [1981 (d)].
 Kästner, A. G.: *Anfangsfründe der Mathematik I—IV*. Göttingen 1758—1769.
 Loužil, J.: *Bernard Bolzano*. Praha, Melantrich 1978.

Резюме

Чехак В.: К характеру обществоведческого познания в трудах Бернарда Больцано

Статья посвящена проблематике общественного познания и общественных взглядов в трудах Б. Больцано. В вводной части рассматривается вопрос мотивации интереса, проявляемого Б. Больцано к общественной проблематике. Одновременно дается краткая информация о его теоретических и методологических подходах.

Характер подхода Больцано к обществоведческой проблематике в логическом и методологическом отношении в известном смысле «менее последователен», чем в остальных сферах его теоретического творчества. Это обусловлено уже характером работ, в которых мы сталкиваемся с его взглядами, посвященными обществоведческой проблематике. Это преимущественно его «exhortu» и особенно его работа «*О самом лучшем государстве*». В этих работах Больцано находится зачастую скорее перед необходимостью высказать свою точку зрения по актуальному вопросу того времени (широко обсуждаемому среди его слушателей и читателей), чем перед проблемой создания теоретически и методологически последовательных основ общественной науки. Некоторое исключение представляют его исследования, посвященные этике и проблематике морали. Эта сфера является для него областью важнейшего совершенствования человека и его общества. Она ключ, а в известной мере, итог всех усилий по умножению «всеобщего благоденствия». Она развивается как совокупность логическо-этнических результатов его высшего «нравственного закона».

В дальнейшей части работы уделяется внимание другим проблемным областям общественных взглядов Больцано. Это вопрос принципиального равенства всех людей, «проблематика» собственности и понимание общественного прогресса. На этих вопросах иллюстрируется актуальность общественных взглядов Больцано в его эпоху, и в то же время их гиосеологическая и классовая ограниченность.

Summary

Čechák V.: On the Character of Social-scientific Cognition in the Works of Bernard Bolzano

The present paper deals with problems of social cognition and social views expounded in the works of B. Bolzano. Its introductory part is concerned with the question of the motivation of B. Bolzano's interest in social problems, simultaneously giving a concise information in his theoretical and methodological approaches.

The character of Bolzano's approach to the social-scientific problem area is logically and methodologically „less consequential“, in certain sense of the word, than

is the case in other areas of his theoretical activity. This is given by the character itself of the works where his social-scientific views are put forth. First of all it is his "exhorts", and particularly his booklet *On the Best State* that can be referred to in this connection. In these works Bolzano frequently proceeds under the pressure of necessity to give his opinion on the topical issue of his time (profusely discussed by his students and his eventual readers), being much less concerned with the problem of establishing theoretically and methodologically consistent foundations of social science. Considerations devoted to ethics and the problems of morale represent a certain exception. In Bolzano's conception, this area is one of paramount importance in perfecting man as well as his society. It is the key and, in a particular sense, also the outcome of all efforts aimed at enhancing "general welfare". It is developed as a set of logico-ethical issues of his highest "moral law".

In the following part, attention is paid to the further question of the substantial equality of all people, the "problems" of ownership, and the conception of social progress. These issues are used to throw light not only upon the time-bound topicality of Bolzano's social notions, but simultaneously also upon their gnoseological and class limitation.